

A „gerecsei fehér márvány”

A gerecsei kőbányászat II.

BABINSZKI EDIT

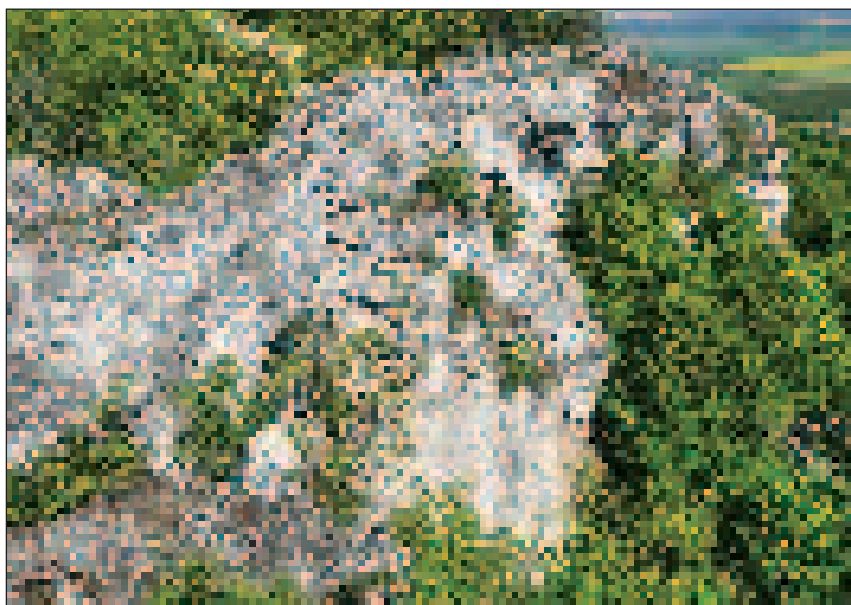
A „gerecsei fehér márvány”, vagy más néven „süttöi márvány” a Gerecse egyik, már a rómaiak által is bányászott, máig kedvelt építő- és díszítőköve. A „gerecsei vörös márványhoz” hasonlóan hazánkban ugyan márványnak nevezik, valójában lyukacsos, laza szerkezete nem is hasonlít a masszív, tömör, metamorfózison átesett márványéra. A valójában piszkosfehér színű édesvízi mészkő karsztforrások által táplált tavakban képződött, illetve ősi mésztufagátak, tetaraták maradványa. Tömegesen található benne növénymaradványok, de előfordulnak puhatestűek vázai, gerincesek csontjai is. A gerecsei édesvízi mészkő leghíresebb ősmaradványa azonban „Samu”, a vértesszőlősi előember.

A Gerecseben az elmúlt évszázadokban sorra nyílt „márványbányákban” a hegység két közkedvelt építőkövét bányászták: a cikksorozat előző részében bemutatott, vörös színű, jura korú Pisznicai Mészkövet és a most sorra kerülő, sárgásfehér, barnás fehér színű, édesvízi mészkövet. A Gerecseben előfordul több mint 50 édesvízi mészkő-előfordulás a hegység északi részén, egy ÉK–DNy-i irányú vonal mentén sorakozik.

A gerecsei édesvízi mészkövek közül a legidősebbek körülbelül 8–9 millió évvel ezelőtt keletkeztek. Ekkor a Gerecset a Pannon-tó vette körül. Ennek a partvidékén rakódott le az a mészszip, amelyből a Pockón, a Margit-hegyen és Alsóvadács környékén található édesvízi mészkövek keletkeztek. Később, a tó partvonalának eltávolodása után, elsősorban a pliocénban és a pleisztocénban, több szakaszban keletkeztek egymástól jól elkülöníthető szintekben édesvízi mészkövek. A hegységben 41 ősi hévforrás mutatható ki: ezek közül 10 a pliocén, míg 31 a negyedidőszak során törhetett fel (beleértve a tatai és dunaalmási, jelenleg is működő forrásokat).

A gerecsei édesvízi mészkövek kialakulását az tette lehetővé, hogy a hegység legnagyobb része különböző korú karbonátos kőzetekből, elsősorban jól karsztosodó mészkőből áll. Emiatt a hegységben felszínre törő források nagy mennyiségű oldott karbonátot tartalmaznak, melyet a felszín alatti áramlásuk során oldanak ki a mészkőből. A karsztforrások által táplált forrástavakban kivált és lerakódott mészszipből keletkeztek a hegység peremén előforduló legnagyobb édesvízi mészkőtestek. Ilyen például a mogyorósbányai Kő-hegyet, a süttöi Haraszt-hegyet, valamint a dunaszentmiklósi Új-hegyet alkotó mészkő.

A Gerecse édesvízi mészköveinek másik része vízfolyások által egymással összeköttetésben álló törendszerben képződött (Süttö–Dunaalmás). Az egykori tavak partját mocsarak szegélyezhették, a tavakat összekötő vízfolyásokban pedig mésztufagátak, tetaraták, azaz kis medencék, valamint kisebb



A mogyorósbányai Kő-hegy (Budai Tamás felvétele)

zuhatagok alakultak ki (Kő-hegy, Süttö, Tata). A becslések szerint a karsztos hévforrásokból a hegységben a pannóniai kortól napjainkig mintegy 120 millió m³ karbonát csapódott ki.

Az édesvízi mészkövekre jellemző, hogy a mész a víz útjába kerülő növényeket bekegzezi, majd ezek későbbi lebomlása következtében lyukacsos, porózus szerkezetűvé válik. Gyakoriak bennük az egykori növények szár- és levélmaradványai. A növényeken kívül a vízben élő csigák házai is tömegesen fordulhatnak elő. Nagy ritkán gerincesek csontjai is előkerülnek: a vízhez inni járó növényevő nagyemlősök és a rájuk vadászó ragadozók maradványai. Ilyenek például a Les-hegyen talált mamutfogak.

A gerecsei édesvízi mészkövekből előkerült leghíresebb lelet minden bizonnyal a vértesszőlősi mésztufához kötődik. Az itteni, szigetekkel és mocsaras részekkel tagolt tavaikkal körül élt Sámuel, a vértesszőlősi előember, valamikor 350–280 000 évvel ez-

előtt. Mái ez az egyetlen olyan hazai alsó-paleolitikus lelőhely, ahol az emberi tevékenység nyomai (kőszerszámok, tűzhasználat nyomai) mellett az egykori ember maradványait is megtalálták (egy 6–7 éves gyermek tejszemfogát és zápfogát, valamint egy felnőtt férfi, Samu tarkócsontját). A lelőhelyen és annak környékén előkerültek az akkoriban itt élt nagytestű állatok maradványai is – bölények, szarvasok, medvék, lovak csontjai, fogai –, melyekre Samu és társai vadászhattak.

E világhírű leletek mellett a gerecsei édesvízi mészkövek másik jelentősége az építőipari felhasználásukban rejlik. Bár a Gerecse „márványbányáinak” megnyitására nincsenek konkrét adatok, de az biztos, hogy már a rómaiak is nagy volumenű kőbányászatot és kőfaragást folytattak a vidéken. Az édesvízi mészkő a Római Birodalom kedvelt építő- és díszítőköve volt, a Pannónia területén lévő előfordulásokat is fejtették, így a Süttö–Dunaalmás térségében elhelyezkedőket is. Eb-

ben a korban a tardosbányai bányahegyvi vörösmész-kő-bányát kövezett út kötötte össze a süttöi bányákkal és Süttö (Lepavista) katonai táborával.

Az elkövetkező évszázadokban a gerecei kőbányászat és kőfaragás hol fellendült, hol lehanyatlott, néha szünetelt. Utolsó igazi fellendülésére a XVIII–XIX. század fordulóján került sor, amikor olasz kőbányászok és kőfaragók telepedtek le Süttön és sorra újrainyították a régi bányákat, illetve újakat állítottak üzembe. Újabb lökést a kiegyezés után kapott a gerecei kőbányászat, amikor a nagy fővárosi építkezésekhez szállítottak óriási mennyiségben gerecei „márványokat”, melyeket a kor építészei szívesen alkalmaztak a monumentális középületek építésénél.



Tetaratarétegek a Kő-hegy oldalában
(Kele Sándor felvétele)

Az édesvízi mészkő anyagi minősége és esztétikai tulajdonsága a képződési körülmények függvényében változik, amit a hasznosításnál figyelembe is vesznek: a tavi-mocsári típusú édesvízi mészkövek a legalkalmasabbak építőkönek, míg a lejtőn keletkezettek minősége nem felel meg az előírásoknak. Napjainkban legnagyobb mennyiségben burkolásra használják: külső és belső falburkoló anyagként, illetve nem túl nagy forgalmú belső terek padozatának burkolására. Alkalmazzák műemlékeink (pl. Országház, Budai vár stb.) felújításánál épületszobrászati célokra és sírköipari köként is. Gyakran készítenek belőle támfalakat. A bányászati és feldolgozási körzetekben kedvelt natúr díszítőkö, melyből díszes lábazatokat, kerítéseket készítenek, és szívesen alkalmazza a parképítési gyakorlat is.

A kőbányászat és kőfeldolgozás évszázadokon át a környék legfőbb megélhetési forrása volt. A gerecei köiparban résztvevő falvak lakosai között igen régre visszanyúló munkamegosztás alakult ki:

a hegység szinte minden kőbányájában tardosbányaiak fejtették a követ, más faluból származó kőfejtőket alig-alig lehetett találni. A feldolgozást a süttöiek és a piszkeiek, valamint a dunaalmásiak és a nyergesújfalusiak végezték.

A kőfejtők életét *Hála József* írta le részletesen: a süttöi kőbányákban dolgozó tardosbányai kőfejtők a bányákban, vagy azok közelében lévő, az édesvízi mészkőre települő löszbe vájt barlanglakásokban, úgynevezett gunyhókban laktak. Ezek többségét a XIX. század közepén, második felében készítették, csákányokkal, ásókkal, lapátokkal. A boltozatos kiképzésű barlanglakások némelyikében a löszből fekvőpadkákat faragtak ki, de voltak fapriccses is, amelyek 50 cm magas faguglikra rakott deszkákból készültek. Leg-

egy-egy barlanglakásban. A gyerekek 12–15 évesen kezdtek dolgozni a bányában, nap-számosként: talicskáztak, vizet hordtak, faragták a követ. A munkájukért kapott bér egyik fele az övéké volt, a másik fele az őket befogadó parti tagjaié. Pár év elteltével, ha meg voltak elégedve a munkájukkal, akkor a parti teljes jogú tagjaivá válhattak.

A kőfejtők esténként vacsorát főztek, kártyáztak, újságokból olvastak fel, esetleg felkeresték a süttöi borospincéket. Petróleumlámpával, vagy gyertyával világítottak, de sötétedéskor mindenki lefeküdt aludni. A bolháktól sokat szenvedtek: „*Hétfőn gyakran egy kutyát küldtek be először a gunyhóba, hogy összeszedje a kitéhezett bolhákat. Amikor kijött, kinyáiban hempergett a földön. Ahol nem volt kutya, ott egy ember*



Mamutfogak a dunaalmási Les-hegy édesvízi mészkövében (*Lantos Zoltán felvételei*)

többjükben löszből kifaragott ülepádkák is voltak, melyek egy része ívesre volt kifaragva – követte az emberi hát vonalát. A földtől különböző magasságban vakablakok voltak, melyeket tárolófülkéknek használtak.

A követ kitermelő munkásokat kőfejtőknek, vagy *riccereknak* nevezték. A kőfejtést kézi erővel és eszközökkel végezték: a meddő letakarítása után bejelölték a kifejtendő kőtömb méretét, majd V-alakú, 4–5 cm széles és 10–20 cm mély árkokat (ricceket) mélyítették. Ezekben helyezték el az ékeket, melyeket addig ütöttek a nagykalapáccsal, amíg a kő el nem repedt. A riccerek 4–8 fős csoportokban, úgynevezett partikban dolgoztak, melyek vezetőjét – akik a legtapasztaltabb munkások közül kerültek ki és tudtak írni, számolni – saját maguk választották meg. A vezetők, a *partifirelek* határozták meg a napi 10–12 órás munka menetét, ők jegyezték fel a teljesítményt és ez alapján ők osztották szét a fizetést is, hetente egyszer, szombaton.

A partik főleg baráti, vagy rokoni alapon szerveződtek, tagjai általában együtt laktak

vállalkozott a bolhák összeszedésére: levette a bakancsát, feltúrta a nadrágszárát, úgy ment be a gunyhóba, majd a sáncon söpörte le magáról azokat.”

Irodalom

- Haas J. (szerk.) 2010: A múlt ösvényein – Szemelvények Magyarország földjének történetéből. A Magyarhoni Földtani Társulat kiadványa, Budapest
- Hála J. 1995: Kőbányászat és kőfaragás a Gerece hegységben, különös tekintettel a tardosbányai kőfejtők barlanglakásaira. In: Ásványok, kőzetek, hagyományok. Történeti és néprajzi dolgozatok. – Életmód és Tradíció 7. kötet – MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest
- Kele S. 2009: Édesvízi mészkövek vizsgálata a Kárpát-medencéből: paleoklimatológiai és szedimentológiai elemzések. PhD értekezés, Budapest
- Motil L. 2004: A tardosi (gerecei) kőfejtés történeti emlékei. – Helytörténeti Füzetek IV. – Tardos Községi Önkormányzat